

att mäta rasism

edda manga
mattias gardell
alireza behtoui
rené león rosales
alexander ekelund

att mäta rasism

edda manga
mattias gardell
alireza behtoui
rené león rosales
alexander ekelund

Att mäta rasism

ISBN: 978-91-86429-61-4

Mångkulturellt centrum
Värdshusvägen 7, 145 50 Norsborg

Organisationsnummer: 812800-8243

© Edda Manga, Mattias Gardell, Alireza Behtoui,
René León Rosales, Alexander Ekelund 2022

Formgivning: Linnea Frank

Omslagsbild: Flickr CC - in hiatus

Tryckeri: ScandBook

Innehåll

Förord	4
Inledning Mattias Gardell & Edda Manga	6
Vad är rasism? Rasism som teknologi Mattias Gardell	14
Att sortera människor. Rasklassificeringens historia Mattias Gardell	32
Statistik och rasism. Unescos vändningar i "rasfrågan" Edda Manga	56
Självkategoriseringarnas problematik & den officiella mätningen av "etnicitet" & "ras" Alireza Behtoui	86
Jämlikhetsdata. Ett begrepps öde i kommunal administration och politik René León Rosales	106
Balingsholmsmodellen Edda Manga, Alexander Ekelund & Mattias Gardell	138
Slutnoter	160
Referenser	180

Förord

Denna antologi är ett resultat av Metodologiska laboratorier, ett fyraårigt forskningsprojekt som finansierades av Vetenskapsrådet. Syftet var att ta fram vetenskapligt och etiskt hållbara metoder för att mäta rasismens konsekvenser för människors livsvillkor. Denna antologi redovisar hur vi gick till väga och diskuterar resultaten för en del av de delprojekt vi arbetade med för att kunna uppfylla det övergripande syftet. I antologins avslutande kapitel presenterar vi den mixmetodmodell projektet som helhet resulterade i.

Forskargruppen Metodologiska laboratorier leddes av Edda Manga, idéhistoriker och vetenskaplig ledare vid Mångkulturellt centrum och bestod i övrigt av Alireza Behtoui, professor i sociologi vid Södertörns högskola, Mattias Gardell, professor i jämförande religionshistoria och forskare vid Centrum för mångvetenskaplig forskning om rasism vid Uppsala universitet, och René León Rosales, etnolog och forskare vid Mångkulturellt centrum, samt ett aktivt vetenskapligt råd bestående av Mahmood Arai, professor i nationalekonomi vid Stockholms universitet, Paul Fuehrer, sociolog vid Södertörns högskola, Thomas Hvitfeldt, statistiker och enhetschef på Brottsförebyggande rådet, Irene Molina, professor i kulturgeografi vid Institutet för bostads- och urbanforskning vid Uppsala universitet och Paulina de los Reyes, professor i ekonomisk historia vid Stockholms universitet. Nina Edström, utredare och basgruppsledare på Mångkulturellt centrum, var projektsekreterare.

Projektet hade inte kunnat utföras utan bistånd från skarpa akademiker i det vidare forskarsamhället, engagerade aktivister i civilsamhället och olika anti-rasistiska medborgarrättsrörelser och oväldiga tjänstemän i olika förvaltningar och samorganisationer som söker vägar att ta itu med rasism och diskriminering. Vi är er alla ett stort tack skyldiga. Mattias Gardell vill särskilt tacka Irene Molina och David Theo Goldberg för att tänka kring definitioner och Patricia Lorenzoni och Mehek Muftee för värdefulla frågor, samt alla samtalspartners i de svarta, muslimska, romska, samiska och ortenbaserade civilsamhällsrörelserna som måste förbli anonymiserade. Projektledare Edda Manga vill särskilt tacka Yamam Al-Zubaidi, Alexander Ekelund, Power Ekroth, Stefan Jonsson, Sven-Eric Liedman, Markus Lundström, Anders Neergaard, Leif Magnusson, Timo Makkonen, Mikael Morberg, Vanja Möller Zouzouho, Tobias Rahm, Helena Rojas, Patrick Simon, Fanny Wendt Höjer och Erika Willander.

Inledning

Mattias Gardell & Edda Manga

Rasism är ett omdebatterat ämne som väcker starka känslor, såväl hos människor som är direkt berörda som hos de som av andra skäl upprörs av rasism, talet om, eller kampen mot rasism. Är det relevant att tala om rasism i dagens Sverige? Är rasismen på väg att öka eller minska i vår samtid? Är rasism ett inneboende, konstant drag i mänsklighetens historia? Vilka är mest utsatta för rasism? Finns det omvänd rasism? Har antirasismen gått för långt? Många tycker saker på temat rasism utan att det myckna tyckandet alltid underbyggs med sakliga argument. Mot denna bakgrund är det senaste decenniets efterfrågan på jämlikhetsdata i Sverige – i meningen differentierad statistik som möjliggör jämförelse av fördelningen av ekonomiska, politiska, sociala och kulturella resurser hos grupper som tillhör olika socialt verksamma ras- eller etnicitetskategorier – fullt begriplig.

Att mäta rasism är en mer komplicerad fråga än det först kan förefalla. Enligt nuvarande kunskapsläge är raser ett fenomen som uppkommer inom ramen för sociala relationer. Detta innebär att varje mått på rasism refererar till något som är socialt konstruerat och som endast finns som social verklighet i flytande form: kontextuellt, relationellt, förhandlingsbart och föränderligt. Kan rasism överhuvudtaget mätas? Frågan rymmer en svindlande filosofisk dimension, som vi emellertid lämnar åt sidan i det här sammanhanget för att istället fokusera på frågans mest konkreta metodologiska innebörd. Kan rasism mätas utan att utgå från raskategorier? Vad är det som mäts i så fall? Kan mått på rasism jämföras över tid utan att förutsätta, reproducera och naturalisera vissa tidsbundna raskategorier och principer för rasistiskt skillnadstänkande och skillnadsgörande?

Den utmaning vi antog i den mångvetenskapliga forskargruppen Metodologiska laboratorier var om vi kunde ta fram metoder att mäta rasismens effekter för den svenska befolkningen på ett vetenskapligt och etiskt hållbart sätt.¹ Ambitionen var att ta fram svar som var praktiskt tillämpbara och möjliga att använda för att producera kunskap som verktyg i ett arbete mot rasism och diskriminering och som instrument i bedömningen av i vad mån detta arbete gett avsett resultat. Under fyra år vände och vred vi på frågan och de svar vi kom fram till, de följdfrågor som uppstod och de nya svar vi tyckte oss finna. Arbetet var således prövande, reflekterande och omprövande till sin natur. Den kombination av kvantitativa och kvalitativa metoder vi tog fram för att på nationell eller regional nivå kunna mäta rasismens effekter för befolkningens

livsvillkor gavs namnet Balingsholmsmodellen, efter den konferensgård där ett viktigt genombrott i vårt sökande inträffade. Den modellen skall nu i sin tur prövas i en pilotundersökning som skall redovisas 2023. Därefter skall resultaten utvärderas och metoden vid behov justeras för att lösa eventuella hinder som uppdragas då modellen provas i praktiken. Håller Balingsholmsmodellen vad den lovar kommer den att kunna förse civilsamhälle och myndigheter med ett empiriskt kunskapsunderlag om rasismens konsekvenser för olika befolkningskategoriers ojämlika livsvillkor vid en viss tidpunkt. Därmed finns också ett underlag att utgå från och använda i arbetet för jämlikhet och lika villkor. En sådan undersökning kan genomföras med vissa tidsintervaller, säg vartannat eller vart tredje år. Därmed kan vi få empiriska data om hur rasism förändras över tid på nationell nivå och ett sätt att bedöma huruvida de åtgärder som (eventuellt) vidtagits för att lösa de ojämlikheter och orättvisor som kunskapsunderlaget uppenbarar har fungerat på avsett vis eller inte.

§

Vikten av ytterligare kunskapsunderlag skall dock inte överdrivas. Det finns redan mycket kunskap om rasism inom en rad olika områden, såväl sådan som är erfarenhetsbaserad och sådan som är producerad av skickliga rasismforskare såväl i Sverige som internationellt, varav en del redovisas i denna volym.²

Denna kunskap har använts som verktyg och argument av personer och rörelser som engagerat sig mot rasism vilket ibland gett resultat, särskilt på vissa områden, men hittills inte räckt till för att åtgärda problemet. Anledningarna till det är omdiskuterade, men även om vi är långt ifrån att ha ett fullgott kunskapsunderlag är det knappast enbart där det brister.

Utvecklingen kan heller inte sägas ha gått enbart framåt, vare sig i fråga om kunskaper, vilja eller förmåga att få bukt med rasism som problem. På vissa plan har den snarare gått bakåt, i bemärkelsen att rasismen förstärkts och reproducerats i nya former som inte alltid blivit igenkända som rasism. Kunskapsproduktionen om rasism möter dessutom en motsatt process i termer av produktion av okunskap om rasism och selektiv förträngning av det historiska minnet, vilket kan avleda uppmärksamheten från det vi vet eller borde veta och bidra till att åtgärder mot rasism blir liggande, felriktade eller verkningslösa. Vi lever därtill i tider då resultaten av mångårig forskning kan avfärdas med ett argument om 140 tecken i en tweet av någon som tycker något utan

annan grund än det egna tyckandet, men ändå bli den som vinner gehör. Likväl förblir kunskapsproduktion om rasism fortsatt angeläget. I den mån vi uppfattar rasism som ett allvarligt samhällsproblem som bör hanteras behöver vi skapa ett gediget kunskapsunderlag. För att åtgärda ett problem måste man förstå det.

Vägen vi gick: delstudier och upplägg

Vad är det vi mäter när vi mäter rasism? Är det de utsattas upplevelser och erfarenheter av rasism? Är det nivåer av rasistiskt tal, frekvensen av stereotypiserade bilder i media, olika former av rasistiska praktiker, påhopp, ingripanden, utestängningar från vissa rum och arenor, regler för exkludering och inkludering? Hur jämför vi en stigmatiserad grupps erfarenheter av rasism med andra stigmatiserade gruppers erfarenheter? I vad mån kan en individs eller grupps erfarenheter av utsatthet kommuniceras och bli förstådda av individer och grupper som saknar just den erfarenheten men har andra som de vill berätta om och begripliggöra? Vad har rasism för materiella konsekvenser? Ger den utslag i lön, karriärmöjligheter, betygssättning; tillgång till bostäder, partners, eller visum? Vilka effekter har rasism för människors skilda livsvillkor?

Frågan om rasism kan mätas är avhängig hur rasism definieras. Vad är rasism? Det första kapitlet i *Att mäta rasism* handlar om denna fråga. Där invänder Mattias Gardell mot tre vanliga sätt att tala om rasism: tesen att rasism kan förklaras i termer av tolerans och intolerans; tesen att rasism är något rasister säger eller gör; och tesen att rasism förutsätter teorin om biologisk ras. Ett gemensamt drag hos dessa tre sätt att tala om rasism är att ansvaret för rasism som problem förläggs hos enskilda individer. Istället för att se rasism som ett gemensamt samhällsproblem har rasismens problem kommit att privatiserats och gjorts till ett problem rörande enskilda individers kunskapsmässiga eller etiska tillkortakommanden, vilket lett till vissa typer av åtgärder i termer av upplysningskampanjer och omskolningsprogram med begränsad verkningskraft. Gardell konstaterar att dessa tre vanliga rasismförståelser leder fel om man vill förstå rasism och argumenterar istället för att rasism bättre kan förstås genom att undersöka vad rasism åstadkommer, dess produktivitet; vad rasism har för effekt på samhälle och individ.

Med utgångspunkt i viktiga insikter från tidigare rasismforskning och en förståelse av rasism som teknologi, i Michel Foucaults mening, det vill säga en teknologi som inte producerar föremål utan sociala relationer, subjektpositioner, social verklighet och maktordningar, presenterar Gardell den rasismdefinition projektet använde. Definitionen av *rasism som en teknologi* innefattar sex bärande led eller väsentliga element. En fördel med denna rasismdefinition är att varje led och definitionen som sammansatt helhet kan *operationaliseras*, göras till utgångspunkt för vidare studier av rasism, i enskilda aspekter eller som helhet. Det led eller element Balingsholmsmodellen särskilt tar fasta på är att rasism som teknologi skapar och upprätthåller en ojämlig fördelning av status, privilegier, resurser, sårbarhet och möjligheter till människor på basis av vilken sort de antas tillhöra. Balingsholmsmodellen är således en metodkombination som särskilt är designad för att mäta rasismens konsekvenser för olika slags människors ojämlika livsvillkor.

Kapitel 2, *Att sortera människor*, också författad av Gardell, är begreppshistorisk och utgår från definitionens första led som anger att rasism är en teknologi som klassificerar människor i olika "sorter" (benämnda "raser", "varieteter", "kulturer", "etniciteter", "folk", "folkslag" eller närliggande termer) som tillskrivs särskilda nedärvda egenskaper och placeras mellan polerna värdefullt och värdelöst liv. Gardell granskar rasbegreppets drygt femhundraåriga historia, från den tid då begreppet "ras" börjar användas om människor och fram till idag då begreppet börjar fasas ut och ersättas med andra begrepp i media och myndighetsprosa. Han diskuterar de olika sätt på vilka rasbegreppet legitimerats kunskapsteoretiskt och skiljer mellan de första teologiska och de senare, sekulärt vetenskapliga, försöken. Gardell konstaterar att den biologiska rasteorin var ett sent inslag i ras teoriernas historia och att rasbegreppet aldrig varit det allenarådande begrepp som använts för att klassificera olika slags människor.

I kapitel 3, *Rasism och statistik*, diskuterar Edda Manga hur folkräkningar och befolkningsstatistik som differentierar befolkningar utifrån raskategorier historiskt varit ett viktigt instrument för stater och andra styrande organ att skapa nationell enhet och kolonial dominans genom skillnadsproduktion och relaterad stratifiering och uteslutning. Mot denna bakgrund undersöker hon frågan om hur rasdifferentierad befolkningsstatistik kom att bli uppfattad som ett transnationellt antirasistiskt verktyg. Manga undersöker diskursiva för-

ändringar i synen på raskategoriernas användbarhet och innebörd i den serie av deklARATIONER, handlingsplaner, resultatrapporter och resolutioner Unesco antagit om "rasfrågan" från 1950 till 2021.

I kapitel 4, *Självkategoriseringarnas problematik & den officiella mätningen av "ethnicitet" och "ras"*, undersöker Alireza Behtoui förutsättningarna för att mäta rasism genom enkätundersökningar där anonymiserade respondenter ges möjlighet att själva ange hur de definierar sig. Han visar i en empirisk studie av 3 150 gymnasieungdomar att våra identiteter är relationella och kontextuella. De sätt gymnasieungdomarna själva kategoriserade sig på varierade efter sammanhang och var olika beroende på om de var i skolan, i grannskapet eller utomlands. Behtouis analys visar att våra identiteter är processuella, skiftande, mångfacetterade och oavslutade. Det gör de officiella mätningar som utgår från självkategoriseringar instabila, varför han varnar för den överdrivna optimism vissa aktörer har inför utsikten att producera användbara data genom statliga mätningar av "ras" och "ethnicitet". Tilltron till etnisk statistik som grund för att bekämpa rasism och diskriminering förenklar komplexiteten och motsägelser som måste tas in om kampen för de underordnades rättigheter effektivt skall kunna föras och vilar därutöver på en allt för stor tilltro till den statliga maktens styrka och goda vilja.

I det femte kapitlet, *Jämlikhetsdata. Ett begrepps öde i kommunal administration och politik*, diskuterar René León Rosales hur det gick när Botkyrka kommun i en pilotstudie ville prova att ta fram jämlikhetsdata genom en medborgarenkät i syfte att få ett underlag för arbetet med att säkra invånarnas lika villkor och tillgång till kommunal service. Studien baseras på intervjuer och fokusgruppsamtal med tjänstepersoner i Botkyrka, en analys av de många styrdokument kommunen tog fram i arbetet att främja jämställdhet och jämlikhet, samt en genomgång av den alltmer infekterade kontrovers Botkyrkas pilotstudie väckte mellan aktörer i olika politiska läger. León Rosales visar hur det gick till när begreppet "jämlikhetsdata" som från början betydde "alla slags data som kan användas i ett effektivt jämlikhetsarbete" omvandlades till en bestämd metod att producera jämlikhetsdata genom enkäter baserade på principerna frivillighet, anonymisering och självkategorisering. Studien visar den entusiasm med vilken kommunens oväldiga tjänstepersoner initialt omfamnade idén med jämlikhetsdata; den stress de upplevde då vissa politiker och tyckare uppfattade det som rasregistrering; men också de praktiska problem som

tjänstepersonerna uppdragade då metoden skulle användas i ett konkret arbete för jämställdhet och jämlikhet, varför begreppet med tiden fasades ut ur den kommunala byråkratin.

I antologins sjätte och avslutande del, *Balingsholmsmodellen*, presenterar vi den innovativa mixmetodmodell för undersökning av rasismens effekter för Sveriges befolkning som projektet tagit fram och som kan ses som dess främsta resultat. I samklang med samtida internationell rasismforskning utgår modellen från att "ras" (och motsvarande benämningar) är kontextuella och flytande sociala konstruktioner som inte kan användas som mätbara variabler utan att reifieras. Modellen arbetar istället förutsättningslöst – utan i förväg antagna uppfattningar om vilka "raser" det finns i samhället – för att på nationell nivå kunna producera differentierade data om rasismens effekter för olika befolkningskategorier vid en viss punkt i tiden och med totalbefolkningen – alla i landet bosatta invånare över 18 år – som population. Balingsholmsmodellen svarar därmed på behovet att kunna mäta rasismens effekter för befolkningens livsvillkor på sätt som både är vetenskapligt och etiskt hållbara och ger konkreta kunskaper om hur rasism inverkar på människors liv och vilka rasifieringsprocesser som har mätbar effekt i samtiden. Metoden kan med fördel användas för ett uppföljningssystem i arbetet mot rasism och diskriminering och inför Sveriges rapporteringar till CERD och ECRI. Den utnyttjar redan befintliga registerdata och socialstatistik, vilket gör den kostnadseffektiv i förhållande till omfattningen och kvaliteten av den kunskap den producerar.

I detta avslutande kapitel beskriver vi de metodologiska val som gjordes då Balingsholmsmodellens kvantitativa och kvalitativa delar utvecklades – med inspiration av de metoder och teoretiska insikter som den franske sociologens Pierre Bourdieu utvecklade i sina empiriska undersökningar – och hur vi tänker att dessa delar skall genomföras. Utöver modellbeskrivningen diskuterar kapitlet möjliga alternativa metoder som prövats eller föreslagits av andra forskare, metodologiska undersökningar som projektteamet genomförde och projekt som bidrog till Balingsholmsmodellens utformning. Avslutningsvis diskuteras modellens fördelar och begränsningar. Vår förhoppning är att Balingsholmsmodellen som metod skall kunna bidra till att producera de empiriska kunskapsunderlag på nationell och regional nivå som behövs för ett framgångsrikt jämlikhetsarbete.

Vad är rasism?

Rasism som teknologi

Mattias Gardell

Rasism är inte ett transhistoriskt fenomen som återfinns i alla tider och samhällen utan har en historia. Den rasism vi känner idag kan spåras tillbaka till det tidigmoderna Europa, där rasismen växte fram i samband med utvecklingen av nationalstater och tidiga europeiska koloniseringsprojekt i Amerika, Afrika och Asien. Den rasism som då etablerades kom inte ur intet, utan byggde vidare på föreställningar och praktiker utvecklade dessförinnan, under antiken, romarriket, medeltiden och korstågen, samt tankegods hämtade från bibeln och andra äldre texter,¹ men det var först under slutet av 1400-talet och framåt, som bitarna fogades samman och rasism etablerades som en bestående maktordning som kom att reproduceras och expandera, samtidigt som den formades och omformades på olika sätt i de olika samhällena, sammanhang och tidsperioder den blev betydelsebärande i.

Det senare är viktigt att bära i minnet.

Att rasism har en historia betyder inte att historien är densamma överallt. Rasismen i USA 2022 är inte identisk med rasismen i USA 1922 eller 1822, och rasismen i USA skiljer sig från rasismen i Sverige, som inte är identisk med rasismen i Belgien, Frankrike, Nederländerna och Italien, även om det också finns bärande element gemensamma för all rasism. Rasism mot en viss sorts människor kan i uttryck och historia skilja sig efter vilken föreställd grupp den riktar sig mot. Rasism mot judar är inte identisk med rasism mot muslimer, svarta eller romer; rasism mot svarta har inte samma historia och fungerar inte på exakt samma sätt som rasism mot romer, muslimer och judar, även om det finns gemensamma grundläggande drag. Det kan därför finnas goda skäl för att använda specifika benämningar som antisemitism, islamofobi och afrofobi när vi talar om och undersöker antijudisk, antimuslimsk, och anti-svart rasism.² För att samtidigt hålla det partikulära och det gemensamma, det föränderliga och det bestående, i analytiskt fokus har översiktsverk av rasismforskare som exempelvis Francisco Bethencourt och Steve Garner valt att tala om *rasismer*, i plural.³

Att rasism inte är ett universellt fenomen som alltid funnits överallt gör det också sannolikt att rasism inte alltid kommer att finnas. Vi lever i en tid då rasism har kommit att uppfattas som ett problem snarare än en ordning skapad av Gud och/eller natur. Samtidigt visar forskningen att rasism idag är på god väg att normaliseras igen, om än delvis på nya vis, vilket hotar att underminera

utvecklingen av en demokratisk samhällsmodell byggd på principen om alla människors likhet i värdighet och rättigheter. Att rasism åter normaliseras är ur ett socialt rättviseperspektiv bekymmersamt, men bör inte skymma observationen att det betyder att rasism – åtminstone en tid och i vissa former – inte varit det normala, ty hur skulle den annars kunna normaliseras?

Rasism och demokrati har en komplicerad relation. Rasism skapar ojämlikhet mellan olika sorters människor, medan den liberala demokratins förespråkare talar om alla människors likhet i värdighet och rättigheter. På ett principiellt plan kan rasism och demokrati därmed ses som oförenliga sätt att strukturera och styra en samhällsgemenskap. I en demokrati utgår makten från folket. En av demokratins kärnfrågor blir då vilka som tillhör det folk från vilket demokratin utgår. Detta folk kan endast skapas genom uteslutning av de som inte tillhör folket. Rasism är, som vi kommer att se, ett sätt att skapa det folk vars välstånd politikens uppgift är att värna, genom att utesluta eller underordna de som inte hör dit, som i den atenska demokratin, där gränsen drogs mellan de män som genom blod och ätt utgjorde den infödda befolkning (*demos*) av fria män som gemensamt fattade beslut i frågor som rörde staden och de som uteslöts på grund av kön eller för att de tillhörde andra slags folk (*ethnos*).

Historiskt föregår rasism den demokratiska utvecklingen. De första rasmaktsordningar som uppstod i det tidigmoderna Europa och etablerades i kolonierna var inte demokratiska. När demokratiseringen århundraden senare inleddes med de amerikanska och franska revolutionerna var rasism redan inbäddad i de samhällen som demokratiserades. Rasism kom därmed att villkora, hindra och komplicera demokratins framväxt i de samhällen där den demokratiska visionen slog rot, så också i Sverige.

Palme, romer och svensk demokrati

”Demokratin är fast förankrad här i landet. Vi respekterar de grundläggande fri- och rättigheterna. Grumliga rasteorier har aldrig vunnit fotfäste. Vi betraktar oss gärna som fördomsfria och toleranta.” Orden riktades till det svenska folket av Olof Palme i hans radiosända jultal 1965 och har blivit ett av Palmes bevingade citat, kanske mest känd för en yngre generation genom The Latin Kings tonsättning på albumet *I skuggan av betongen*.⁴

Palme kände naturligtvis till att det inte riktigt var så. Demokratien var ännu en nymodighet och snarare under utveckling än fast förankrad. Endast tjugo år tidigare, 1945, hade medborgare som gått i konkurs, satt på ålderdomshem eller erhöll fattigvård, den tidens socialbidrag, fått rösträtt, och långt ifrån alla andra var nöjda med att i rättigheter räknas lika med personer som inte stod på egna ben och inte försörjde sig själva. Vad gällde "grumliga rasteorier" visste Palme att Sverige länge varit världsledande i rasvetenskaplig forskning och att de steriliseringsprogram som införts för att rensa ut "oönskade element" ur befolkningen (som bland andra drabbat romer, "tattare", och resande) ännu pågick.⁵

När Palme höll sitt tal var det bara nio år sedan som totalförbudet för romer att resa till Sverige hävts 1954. Inreseförbudet hade införts 1914 och varit i laga kraft genom hela det andra världskriget, vilket stängt ute romer från att söka fly till Sverige undan den pågående förintelsen i det Tredje riket. Den 1 maj 1965, det år då Palme höll sitt jultal, organiserade den romska medborgarrättsrörelsen en demonstration i Stockholm för rätten att bo, för romska barns rätt att gå i folkskola/grundskola med "svenska" barn och för likvärdiga demokratiska rättigheter. Demonstrationen anslöt sig till socialdemokraternas och Landsorganisationens 1-majdemonstration, vilket knappast kunde ha undgått Palme, även om han själv 1-majtalade i Bremen det året. Palme kände till de byråkratiska hinder svenska myndigheter reste för att kyrkobokföra romer (kyrkobokföring förutsatte permanent bostadsadress vilket romer nekades), vilket i praktiken innebar att romer uteslöts från status som fullvärdiga medborgare med tillhörande rättigheter, då detta endast tillkom myndiga personer folkbokförda i Sverige. Exkluderingen gällde inte endast de romer som migrerat till Sverige sedan invandringsförbudet hävts 1954, utan också romska familjer som levt i landet i många generationer och blivit kvar när gränsen stängdes. Makten att avgöra vem som fick och vem som inte fick bli kyrkobokförd/mantalskriven var en viktig del av den institutionaliserade rasismens byråkrati. Genom att romer inte kyrkobokfördes omfattades de inte av skolplikten (dvs utestängdes från att gå i skola med icke-romska barn); erhöll vare sig barnbidrag eller pension; fick inte bosätta sig i bostadsområden bland icke-romer; saknade rätt att kandidera i demokratiska val och portades från rätten att gå in i en vallokal, välja en valsedel för ett parti, prickas av i röstlängden och få sin röst registrerad och räknad.

År 2021 firade Sveriges riksdag med pompa och ståt att det var ”hundra år sedan Sverige blev en demokrati med allmän och lika rösträtt.”⁶ Därmed upprepades på ett symboliskt plan den exkludering av romer som historiskt utslutit dem från status som fullvärdiga svenska medborgare. De räknades inte med då och de räknades inte med nu. Som svar på romska protester mot att – igen – ha osynliggjorts försäkrade Karin Kvist Geverts, historiker och officiell utredare vid 100-årsjubileet den allmänhet som räknades att romer inte alls utslutits från rösträtten för att de var romer, utan för att de inte varit folkbokförda (vilket de inte kunnat bli för att de var romer).⁷ Det är då Palme höll sitt jultal hade många romer tröttnat på allt byråkratiskt trasslande som de facto exkluderade dem från att leva sina liv på samma villkor som alla andra slags invånare i landet, därav demonstrationen.

Den romska medborgarrättsrörelsen i Sverige hade vid denna tid vunnit internationell uppmärksamhet. Då Martin Luther King Jr., en av den svart-amerikanska medborgarrättsrörelsens frontfigurer, hade besökt Stockholm några månader innan demonstrationen, i december 1964, samband med att han tilldelats Nobels fredspris i Oslo, förvånade han sina värdar med att söka upp Katarina Taikon, en av den svenskromska medborgarrättsrörelsens frontfigurer, istället för att enbart tillbringa sin tid bland kungligheter och dignitärer. Det finns ett ikoniskt fotografi av de två medborgarrättskämparna, den svarte amerikanen King och den romska svenskan Taikon där de står under ett paraply på trappan vid Slottsbacken, och ler med var sin blombukett i händerna. När de levde motarbetades de av statsmakten i de länder där de tagit strid mot rasismen för att svarta respektive romer skulle erövra samma medborgerliga rättigheter som tillkom majoritetsbefolkningen i respektive land. Efter deras död upphöjdes de av samma statsmakter som symboler för det upplysta demokratiska föredöme både USA och Sverige gör anspråk på att vara i världen.

En av de politiker Taikon konfronterade var Olof Palme, bland annat i frågan om romers rätt att söka asyl i Sverige. 1967 gällde det ”De 47”, vilket blev benämningen på en romsk grupp som jagats från plats till plats i Europa, från Polen, via Italien, Spanien och Frankrike till Sverige. De delade erfarenheter av rasistisk förföljelse och många av deras släktingar hade mördats under Förintelsen, då nationalsocialistiska Tyskland sökte utöka den ariska rasens ”livsrum” (*Lebensraum*) och undanröja det värdelösa liv de ansåg var i vägen

för det värdefulla livets blomstring. På varje plats de 47 romerna kom fick de samma besked: här hör ni inte hemma. På varje plats nekades de rätt till ett värdigt liv, arbete, självförsörjning, bostättning. De flydde vidare till Sverige och historien upprepade sig. Katarina Taikon engagerade sig för att de skulle betraktas som politiska flyktingar och ges asyl. ”Vi vet och ingen ska säga att de inte vet, att dessa människor förföljs på grund av sin härkomst”, sade Katarina Taikon. ”De är förvägrade skolor, bostäder och arbete. Ni måste fatta detta! Det är er plikt att begripa det!”⁸ ”Men vi okar inte ta emot allt för många zigenare”, replikerade Olof Palme, i en intervju.⁹ ”De 47” fick inte asyl utan tvångsavvisades ur landet.

Vad menade då Palme med sitt jultal? Hycklade han bara? Så enkelt är det nog inte. Vägt tillsammans med Palmes övriga politiska ställningstaganden, inklusive hans engagemang mot rasism i andra samhällen, exempelvis i bosättardemokratins och apartheidregimens Sydafrika, kan talet snarare ses som en *performativ akt* som sökte skapa det samhälle som målades upp. Talet försökte inte skyla över demokratins och rasismens problem utan överkomma dem, sökte skriva fram en bild som genom framskrivandet kunde bli verklighet. ”I begynnelsen var ordet”. Benämningen blir en del av det benämnas tillblivelse: genom talet försökte Palme få det svenska folk han riktade sig till att ställa sig bakom den uttalade ambitionen att förverkliga ett demokratiskt samhälle fritt från grumliga rasteorier; mana dem att se sig själva som fördomsfria och toleranta och därmed uppmuntra dem att leva upp till det.

Palmes jultal pekar fram mot den officiella självbild vi har kommit att vänja oss vid: Sverige som världens mest toleranta land där i princip ingen är rasist. Den självbilden krockar med många svarta, muslimer, judars, romers och samers erfarenheter av rasism och diskriminering, på arbetsmarknaden, bostadsmarknaden, inom sjukvården, rättsväsendet, i media, i vardagen. Den krockar också med den omfattande forskning – varav en del redovisas i denna volym – som påvisar att rasism är den del av den sociala verkligheten också i Sverige och präglar levnadsvillkoren för landets invånare på olika vis, utefter de sätt på vilka de rasifieras.

Tolerans, intention och biologisk ras: tre problematiska föreställningar

Bilden av Sverige som landet utan rasism vilar på tre vanligt förekommande antaganden om rasism: att rasism bottnar i intolerans; att rasism reproduceras av rasister; samt att rasism vilar på uppfattningen att mänskligheten kan indelas i ett visst antal biologiska raser. Alla tre antaganden lokaliserar problemet med rasism till defekter hos enskilda individer och deras (bristande) personliga etik, (illasinnade) avsikter och (felaktiga) uppfattningar. Därmed outsourcas rasism från att vara ett politiskt samhällsproblem som handlar om lika villkor och konstruktionen av det gemensamma till att bli ett problem hos och med enskilda individer och deras relativa förmåga att vara mer eller mindre toleranta eller intoleranta, fördomsfulla eller fördomsfria, gemena eller goda, kunniga eller okunniga. Att lägga över ansvaret för det gemensamma på privata aktörer ligger i tiden och tendensen samvarierar med den allmänna trenden att privatisera det gemensamma inom en rad välfärdsområden. Hur problemet rasism förstås blir avgörande för vilka lösningar som blir tänkbara. Är rasism ett politiskt problem som rör konstruktionen av det gemensamma och lika villkor måste lösningen sökas politiskt och handla om vägar att skapa ett jämlikt och solidariskt samhälle med social rättvisa och lika villkor för alla. Är rasism en fråga om enskilda individers etiska tillkortakommanden, problematiska attityder och bristande kunskap måste problemet sökas lösas genom terapeutiska och kunskapshöjande insatser, vilket i dagens nyliberala ordning öppnar för att låta företag och civilsamhällesorganisationer söka medel för att driva välmående projekt med samtalsgrupper, mångkulturella mötesplatser och informationskampanjer för att ändra eller förebygga problematiska attityder och åsikter.

Låt oss utveckla dessa tre antaganden – (in)toleranstesen, rasisttesen och biologitesen – och därefter diskutera varför de ter sig problematiska.

(In)toleranstesen utgår ifrån att rasism är en fråga om enskilda individers relativa förmåga att tåla att människor är olika, ser olika ut (har olika hudfärg, hår, och ögonform), talar olika språk, har olika religioner, kulturer, vanor och uppfattningar, det vill säga, har svårt att tolerera det som upplevs som främmande och avvikande från det individen ifråga uppfattar som det normala. Intoleransen sägs kunna yttra sig genom att den intolerante i ord eller handling försöker

angripa, osynliggöra, undanröja eller förklena det hon eller han inte tål att se eller höra, antingen på egen hand eller tillsammans med likasinnade i någon form av "organiserad intolerans".

Rasisttesen uppfattar att rasism är något som tänks och/eller på något sätt uttrycks av enskilda individer, på egen hand eller i grupp. Den som uttrycker rasism är att betrakta som rasist och därmed värdig allmänt fördömande. Rasisttesen utgår således från att det råder konsensus om att rasism är fel och fult och att rasisten är en klandervärd varelse som kan utpekas och fördömas och möjligen lagföras som ett sätt att lösa rasismens problem. Ett tilläggsproblem, som under vissa förhållanden kan uppta mycket utrymme för rasisttesens upprätthållare, är de fall då någon anklagar någon för rasism trots att den personen försäkrar att hen "inte är rasist" och att *intentionen* bakom det som drog till sig uppmärksamhet *inte alls* var rasistisk.

Biologitesen anför att rasism förutsätter föreställningen om "biologisk ras". Enligt denna tes kan idéer, ideologier, praktiker och handlingar som inte utgår ifrån, eller som direkt avvisar, uppfattningen att mänskligheten kan indelas i ett visst antal biologiskt särskiljbara raser inte vara rasistiska. Den exkludering eller diskriminering som inte motiveras med hänvisning till biologisk ras utan, exempelvis, till kultur, religion, eller etnicitet, kan således inte anses utgöra rasdiskriminering.

Samtliga tre antaganden kan problematiseras.

1. Tolerans innebär att "stå ut, uthärda" och har inom teknik benämnt en godkänd avvikelse från fastslagen standard eller ett mått på den belastning en viss struktur tål. Inom medicin har tolerans använts för att mäta hur mycket en kropp tål av en viss substans (alkohol, socker, laktos, gluten) utan att medföra skada, vilket kan variera individuellt. I samhällen med en officiellt sanktionerad religion har tolerans använts för att ange graden av acceptabel doktrinär avvikelse.¹⁰ Inom samhällsvetenskaper och liberal idétradition har tolerans använts för förmågan att visa fördragsamhet och överseende inför annans åsikt, beteende och levnadssätt, inom de ramar lagen och anständigheten ger.¹¹ Tolerans är därmed alltid förbunden med frågan var gränsen går, för vad apparaten, byggnaden, kroppen, Gud, kyrkan, lagen och samhället kan tåla.

Använt som begrepp för att förstå och motverka rasism blir tolerans en uppmaning att stå ut med mångfald och en fråga om hur stora påfrestningar från det främmande och avvikande ett samhälle kan tåla (som i frågan "hur mycket invandring tål Sverige?"), vilket belyser den problematik toleransbegreppet är behäftad med i sammanhanget. Som bland andra Ghassan Hage och Wendy Brown visat utövas tolerans från ett maktinnehavande perspektiv som höjer den tolerante över den eller de som tolereras, det vill säga, över den eller de som avviker från "det normala" som den storsint tolerante gör sig till uttryck för och medskapare av.¹² Hage liknar positionen vid ordningsmannens, som gör anspråk på ansvaret för rummets ordning. Hur många kan vara inne i rummet? Vilka har tillträde? Vilka regler gäller för dem som vistas i rummet? Var går gränsen för regelbrott som leder till utvisning ur rummet? Brown undersöker vad som händer när toleransbegreppet överförs från den individuella etikens område till att bli ett politiskt styrinstrument i en reglerande governmentaltet då toleransbegreppet används diskursivt som ett signum för vissa kulturer och folk (de toleranta upplysta västerländska folkslagen), som inte bara står över andra kulturer (de intoleranta, dogmatiska, ickevästerländska folkslagen) utan också anser sig ha mandat att sprida tolerans till de intoleranta folken, med militära medel om så krävs.¹³ Brown visar hur de som uppfattar sig som toleransens bärare och positionerar sig som representanter för de toleranta folkslagen och kulturerna i nästa led kan ta sig rätten att avgöra när de intoleranta inte längre kan tolereras och med vilka medel de skall disciplineras eller exkluderas.¹⁴ I den mån vi söker ett antirasistiskt förhållningssätt mellan enskilda individer ter sig "tolerans" mindre lämpligt då tolerans förutsätter en grundläggande ojämlikhet för att utövas.¹⁵ Vem vill bli tolererad?

2. Tesen att rasism reproduceras av rasister gör "rasist" till något en människa "är", som vore rasism en personlig egenskap. Rasist blir något man kan "vara" eller "inte vara" och, möjligen, något man kan lära sig av med och "upphöra vara". Personifieringen av rasism innebär rasismens förkroppsligande i rent konkret bemärkelse: rasismen tar formen av en människa, kallad "rasisten", vilket "ger rasismen ett ansikte" och gör det möjligt att peka ut rasismen när den rör sig på gatorna eller nätet. Ibland underlättas utpekandet av att organiserade "rasister", i exempelvis den Nordiska

motståndsrörelsen, bestämmer sig för att demonstrera i staden under smattrande fanor och låta sig fotograferas av polis, media och allmänhet. Det ger en möjlighet att bedöma problemets omfattning. Det handlar kanske om några hundratal "rasister" i ett land med tio miljoner invånare, vilket stärker bilden att rasism är ett marginellt problem i landet.¹⁶

Då utpekandet av någon som rasist kan uppfattas eller fungera som en anklagelse väcker det frågan om intentionalitet. Den anklagade kan värja sig genom att harmset förklara att hon eller han inte alls är rasist och att avsikten med det yttrande eller den handling som föranledde utpekandet inte var rasistisk utan något helt annat, vilket mycket väl kan vara fallet. Intentionalitet står i en osäker relation till reproduktionen av rasistiska utsagor och handlingar. Författaren och illustratören Stina Wirséns tecknade karaktär, det svarta flickebarnet "Lilla hjärtat", blev genast igenkänd som en rasistisk stereotyp då den figur hon ritat var en *picaninny*, den i särklass vanligaste raskarikatyren av ett svart flickebarn i vitamerikansk bildtradition. Wirséns avsikt kan mycket väl ha varit att, med hennes egen formulering, skapa "en förebild, en hjältinna, lika utrymmeskrävande och allmänt förtju-sande som resten av det brokiga gänget" i barnboken och filmen *Liten skär och alla små brokiga*,¹⁷ men hon reproducerade likväl en rasistisk stereotyp. En bild kan således vara rasistisk även om bildskaparens intention var en annan. På motsvarande sätt kan en arbetsplatsrekryterare rutinmässigt välja bort platsansökningar från personer med muslimska namn utan att hens intention är att exkludera muslimer utan, exempelvis, att skapa en trevlig arbetsmiljö fri från främmande inslag, då "lika barn leka bäst". Rasism kan således reproduceras oberoende av de involverade aktörernas intentioner.

Personer kan reproducera rasistiska bilder, rasistiskt tal och rasistiska handlingar utan att uppfatta bilderna, talet och handlingarna som rasistiska och utan att se sig själva som, eller "vara", rasister. Rasism är inte så mycket ett individuellt problem som ett samhällsproblem, det vill säga ett strukturellt problem. Som David Brax påpekar behöver samhällsstrukturer inte vara dominerande för att utgöra ett problem, inte heller behöver de vara allena-rådande eller oöverkomliga. För att förstå rasism som strukturellt problem liknar Brax det vid ett annat strukturellt problem: trafikstockningar. Få skulle förneka att trafikstockningar finns, än färre identifierar sig som trafikstockare eller ger sig ut med bilen i avsikt att orsaka trafikstockningar. Ändå är trafikstockningar ett resultat av en mängd handlingar och personliga och politiska

beslut, men med helt andra motiv än att åstadkomma stopp i trafikflödet, vilket dessutom kan uppstå oberoende av om den eller den privatpersonen tar bilen eller inte den dagen. Trafikstockningar skapas av infrastrukturella faktorer – hur många bilar finns i staden, hur utbyggt vägnätet är, hur många vägarbeten som pågår, hur tillräcklig och välfungerande kollektivtrafiken är – i kombination med en myriad individuella anledningar att ta bilen den dagen – någon försov sig, missade bussen, skulle skjutsa barnet till skolan, handla efter jobbet eller att besöka farmor – som inte handlade om att orsaka bilköer. Jämförelsen mellan strukturell rasism och trafikstockningar haltar på vissa punkter. Få (frånsett bensinbolagen) vinner på trafikstockningar, medan strukturell rasism har vinnare och förlorare. Trafikstockningar, noterar Brax, drabbar främst dem som bidrar till dem, medan den strukturella rasismen är orättvis och diskriminerande i sitt utfall. Det medför att den som bidrar till strukturell rasism kan ha svårt att se det som ett problem eller ens erkänna dess existens.¹⁸

3. Tesen att rasism bygger på uppfattningen att mänskligheten kan indelas i ett visst antal biologiskt definierade raser är sakligt fel. Biologin som samlat vetenskapsområde växte fram under 1800-talet i kölvattnet av banbrytande framsteg inom områden som botanik och zoologi under århundradet dessförinnan (se Gardell kapitel två i denna volym). Rasismens historia går århundraden längre tillbaka i tiden och kan som angavs ovan spåras till det tidigmoderna Europa under 1400/1500-tal och utvecklingen av nationalstater och koloniala maktordningar med högsäte i de expanderande monarkierna på den iberiska halvön. Under denna tid överfördes rasbegreppet (spanskans *raza*, av arabiskans *ras*), som tidigare använts om hästar och hundar, på människor och blev genom sammanflätning med det tidiga religionsbegreppet använt som skillnadsmarkör för olika människoraser av rent (kristet) och orent (judiskt, muslimskt, hedniskt) blod. Både rasism och rasbegreppet *föregår* således biologin med århundraden.

Den biologiska rasteorin fick sitt stora genomslag först med återupptäckten av Gregor Mendels arvslagar år 1900. Med genetiken öppnades för utvecklingen av rasbiologi och tillämpad rasbiologi, eugenik och rashygien,¹⁹ som fick sina yttersta uttryck i ambitionen att främja de värdefulla rasernas förädling och välfärd och undanröja de värdelösa rasernas reproduktion och existens genom steriliseringsprogram, invandringslagstiftning, folkfördrivning och folkmord.

Den centrala betydelse som rasbiologi och tillämpad rashygien hade i tysk nationalsocialistisk ideologi medförde att den biologiskt underbyggda rasismens legitimitet i andra sammanhang undergrävdes, i synnerhet efter krigets dimmor skingrats och Förintelsens omfattning började skönjas. Under efterkrigstiden kom rasbegreppet successivt att fasas ut ur huvudfåran av den europeiska forskarvärldens, myndigheters, journalisters och politikernas språkbruk som både vetenskapligt och etiskt ohållbart, i en process vars konsekvenser för primärt svensk del diskuteras i bidrag av Gardell respektive Manga i denna volym. Processen såg inte likadan ut överallt och rasbegreppet behölls i apartheidregimens Sydafrika och, med olika innebörder, i många amerikanska länder, inklusive USA. Det betyder förstås inte att rasism levde kvar i Sydafrika och USA, men inte i Europa. Att rasbegreppet mönstras ut innebär inte att rasismen försvinner, ty ras är en produkt av rasism och inte tvärtom. Rasism som ett system för ojämlig resursfördelning till en befolkning som skiktas i särskilda sorter kom att legitimeras med hänvisning till andra begrepp än biologisk ras, som etnicitet, kultur och religion. Det biologiska rasbegreppet är således ett sent och relativt kortvarigt inslag i rasismens historia och kan knappast tjäna som rasismens definierande fundament.

Hur definiera rasism?

Så, om rasism inte kan ses som ett problem knutet till enskilda individers relativa intolerans, som något rasister ställer till med, eller som ett problem avhängigt uppfattningen att människan kan indelas i biologiska raser med särskilda genetiskt överförda egenskaper, hur kan vi då förstå rasism? I den frågan står vi inte svarslösa utan kan ta stöd av den teoriutveckling som länge pågått inom internationell forskning på basis av en imponerande rik och mångfacetterad empirisk kunskapsproduktion om rasism i olika tider och politiska, ekonomiska, lokala, transnationella och globala sammanhang. Forskningen är alltför omfattande för att kunna listas här, men till de banbrytande insatserna hör David Theo Goldbergs studier av rasistisk kultur (1993), rasstaten (2002) och idén om postrasism (2015); Philomena Esseds forskning om vardagsrasism (1991) Robert Miles syn på rasism som ideologi (1981/1989); Kimberlé Crenshaws (1989; 2005) intersektionella studier av ras, klass och kön; Patricia Hill Collins arbeten om svart feminism (1990); Chandra Talpade Mohantys teorier om rasism, postkolonialism och tredjevärldenfeminism

(1997; 2003); Stuart Halls arbeten om rasism, hegemoni och representation (1997; 2021); W.E.B. Du Bois (1903), Franz Fanons (1952) och Paul Gilroys perspektiv på rasism, kolonialism, kultur och dubbelmedvetande (1993); Immanuel Wallersteins och Etienne Balibars arbeten kring ras, klass och nation (1991); Pierre-André Taguieffs studier av exkluderande och exploaterande rasism (1987); Alana Lentins och Gavan Titleys perspektiv på rasism, nyliberalism och multikulturalism (2011); Cedric Robinsons svartmarxistiska studier av rasism och kapitalism (1983/2000); Ruth Wilson Gilmores undersökningar av raskapitalism och geografi; Michael Omnis och Howard Winants (1986) arbeten om rasformationer; Edward Saids analys av orientaliseringen av orienten och orientalen (1978); Michel Foucaults biopolitiska rasismteori (1975/6); Eduardo Bonilla-Silvas arbete kring rasism utan rasister (2021); Achille Mbembes analys av rasism och nekropolitik (2001; 2003); och Walter D. Mignolos, Aníbal Quijanos, Arturo Escobar och Ramón Grosfoguels arbeten kring rasism, kolonialitet och dekolonialitet.²⁰

Genom dessa och många andra arbeten om rasism vet vi en del. Vi vet att ras är en social konstruktion, att rasism underbygger maktordningar, att rasism skapar ojämlikhet, att den är strukturell, att rasism kan institutionaliseras, vara systemisk, att den formar mänskliga subjekt och påverkar människors livsvillkor, deras möjligheter, hälsa, känslor och begär. Vi känner till att rasism gör vissa människor mer sårbara än andra, har både vinnare och förlorare, kan vara exkluderande och exploaterande, att den är våldsam såväl subjektivt som objektivt och symboliskt, att den inte är en naturordning och att den inte är ett transhistoriskt, utan ett historiskt fenomen. Vi vet att rasism inte är något statiskt utan dynamiskt och förändras efter tid, rum och sammanhang, att det finns rasformationer, att raskategorier kan formas, förändras och fasas ut och nya rasformationer tillkomma, och vi vet att rasism, mot bestämda kategorier människor, som judar, muslimer, romer, urfolk och svarta förvisso har mycket gemensamt men ändå tagit sig så skilda historiska uttryck att skilda benämningar med fördel kan användas för att producera kunskap om respektive rasismtradition.

Rasism bör således inte enbart ses i termer av tankefigurer, idéer, fördomar, föreställningar, ideologier och kunskapsregimer utan också som något som görs, som bäddas in i ord, handlingar, processer, institutioner, och strukturer. Rasism är inte bara teori utan också praktik och kan reproduceras oberoende av de involverade aktörernas intentioner. Tidigare forskning visar att rasism

har materiella och immateriella effekter för människors livsvillkor; att rasism formar och förändrar människor och samhällen. Det innebär att rasism kan ses som en *teknologi* i begreppets politiskt-filosofiska och samhällsvetenskapliga betydelse. När vi talar om rasism som "teknologi" skall begreppet således inte förstås som ingenjörskonst, tekniklära eller metoder för industriell produktion. Rasism är ingen ändamålsenlig uppfinning, inte en plan för att tjäna de besuttnas intressen som någon tänkt ut och verkställt. "Teknologi" används här i linje med Michel Foucaults användning av teknologibegreppet för att synliggöra hur politiska maktrelationer opererar; det vill säga en teknologi som producerar mänskliga subjekt och social verklighet, inte fysiska föremål.²¹ Istället för att se makt i uteslutande negativa termer, som något som kommer utifrån och uppifrån och uttrycks i repression, förbud och lagar, undersökte Foucault makt som en produktiv teknologi som formar, övervakar och disciplinerar människan och som även skapar nya sätt för henne att se sig själv som människa och individ, det han senare skulle kalla "självet teknologi". "Teknologi", skriver Foucault, "är både en form av makt som 'producerar' individer på sätt som möjliggör att integrera dem i politiska och ekonomiska strukturer genom att övervaka, underordna och normalisera dem, och en term som upplöser illusionen att individen är ett abstrakt subjekt, definierad av individuella rättigheter".²²

Begreppet teknologi omfattar alla de kreativa materiella och immateriella metoder, processer, aktiviteter, tekniker, färdigheter, kunskaper och verktyg som används i produktionen, här av socialt liv, inte föremål. De teknologier som här diskuteras har använts i olika rasismmaksordningar som format och reglerat mänskligt liv på olika sätt i olika samhällen och tidsperioder genom historien. Rasism är, som tidigare understrukits, dynamisk, inte statisk. För att både fånga in hur rasism rent allmänt fungerar och hur den verkar lokalt och förändras med tid, kvalificeras begreppsanvändningen genom den tyska fysikern och teknikhistorikern Ursula Franklins definition i *The Real World of Technology*: Teknologi är "de sätt på vilka vi gör saker här".²³

Rasism är en "produktiv teknologi för människosortering och ojämlig resursfördelning som skapar det essentialiserade 'folk' som sägs höra hemma på ett visst territorium och vars välstånd värnas genom att utesluta eller underordna andra slags människor, och som naturaliserar och övervakar den maktordning, de sociala relationer, identiteter och resursflöden som teknologin skapat."

Bryter vi upp definitionen i sina beståndsdelar blir frågan om vad rasism är tydligare besvarad. Rasism är en teknologi som:

1. klassificerar människor i olika "sorter" (benämnda "raser", "varieteter", "kulturer", "etniciteter", "folk", "folkslag" eller liknande) som tillskrivs särskilda nedärvda egenskaper och placerar mellan polerna det värdefulla och det värdelösa livet;
2. producerar det "folk" som anses höra hemma (och som därmed har rätt att känna sig hemma) på en viss plats och vars välgång skall värnas genom att exkludera eller exploatera andra slags människor, som inte tillhör det värdefulla folket och kan dödas eller låtas dö för att främja det värdefulla livets blomstring;
3. upprätthåller en ojämlik fördelning av status, privilegier, resurser, sårbarhet och möjligheter till människor på basis av vilken sort de antas tillhöra;
4. placerar människor i enlighet med logiken att var slag bör vara på sin plats;
5. skapar affekter och begär;
6. samt naturaliserar den maktordning som skapats och bevakar de gränser och flöden teknologin skapar och privilegierar.

Dessa beståndsdelar är inte isolerade från varandra utan skall ses i relation till varandra och till teknologin för människosortering och ojämlik fördelning som helhet. Att tala om "vi och de" behöver således inte vara rasistiskt, ens om de knyts till bestämda egenskaper. Det måste till en idé om att dessa egenskaper är inneboende och på något sätt nedärvda, så att "vi och de" blir väsensskilda och relativt beständiga enheter som placerar på en skala mellan polerna det värdefulla och det värdelösa livet – mellan de som tillhör det folk vars välfärd skall värnas och de som på olika sätt avskiljs från detta värdefulla folk – samt en fördelningsnyckel som åstadkommer och upprätthåller en ojämlik distribution av status, resurser, möjligheter och sårbarhet till människor i en viss population utefter hur de klassificeras som väsensskilda sorter i ett system som framställs som normalt och rätt, samtidigt som överträdelser och mostånd beivras.

Varje del av definitionen kan studeras var för sig och det finns gott om god forskning som fokuserat på enskilda aspekter av rasism som, exempelvis, klassifi-

ceringssystemet, rasistiska ideologier, rasdiskriminering och rasistisk våldsbrottslighet, eller rasism mot en föreställd människosort, som judar, muslimer, romer, urfolk eller svarta. Denna forskning har producerat viktig kunskap, men förklarar inte rasismen som helhet och gör sällan sådana anspråk. En fördel med definitionen är således att den kan *operationaliseras* i empiriska undersökningar. Det problem som forskarna i Metlab sökt bidra till att lösa rör primärt att undersöka med vilka vetenskapligt och etiskt hållbara metoder vi kan mäta *effekterna* av rasism i den samtida svenska samhällsordningen, det vill säga punkt tre i rasismdefinitionen, enligt vilken rasism ses som en teknologi som ”upprätthåller en ojämlig fördelning av status, privilegier, resurser, sårbarhet och möjligheter till människor på basis av vilken sort de antas tillhöra.” Balingsholmsmodellen som beskrivs i kapitel sex i denna antologi beskriver vad vi kom fram till. Den bygger på en kombinerad metodinsats av kvantitativa och kvalitativa metoder som inte utgår från i förväg bestämda rasifierade grupper vars livsvillkor sedan mäts och jämförs, utan går andra vägen: undersöker produktionen av ojämlig fördelning av resurser, status och möjligheter och identifierar därefter om det i detta ojämlighetsmönster finns specifika kategorier invånare som systematiskt exkluderas eller exploateras, vilket gör det möjligt att fånga upp hur rasism ständigt förändras, förskjuts och omförhandlas i tid och rum. Modellen är anpassad för att kunna undersöka i vad grad de motåtgärder som nu och då görs för att åtgärda rasism och diskriminering fungerat på avsett vis eller inte. Var gång en nationell undersökning genomförs med Balingsholmsmodellens blandmetod skapas kritisk kunskap om rasismens effekter för olika slags invånare i samhället vid en viss tidpunkt. Upprepas undersökningen med jämna mellanrum får vi kunskap om hur rasismen och dess effekter för olika slags människors livsvillkor förändras över tid. Med dessa verktyg kan vi således se om livsvillkoren för vissa kategorier invånare förbättras eller försämras med tiden; om barriärerna som avskilt vissa sorters invånare från att upptas i det folk som hör hemma i landet minskar, om stigma fäst vid vissa grupper avtar över tid, liksom den möjliggör det omvända: att undersöka om hinder reses för nya grupper, eller om stigma ökar för vissa redan tidigare särbehandlade kategorier på det att livsvillkoren försämras och avståndet ökar till det värdefulla folket vars välgång politikens uppgift är att främja. Modellen är därmed anpassad till rasismforskningens samlade observation att rasism är dynamiskt, inte statiskt, vilket medför att de mänskliga subjekt, de sociala relationer, den människosortering, och den

ojämlika fördelningen av status, resurser, möjligheter, sårbarhet och välstånd som rasism som teknologi producerar är i ständig rörelse. Likväl reproduceras dess grundläggande tekniker för uteslutning och upptagning, exploatering och gynnande, i mönster som samtidigt är bekanta och förnyande.

Definitionen av rasism som en teknologi ger också möjlighet att kvalificera talet om "omvänd rasism" och "antisvensk rasism" som populariserats av radikalnationalistiska tankeledare, influerare, rörelser och partier under senare tid. Vita svenskar som sägs tillhöra det folk som hör hemma i Sverige och anses utgöra det "vi" som "byggde landet" är enligt detta tal hänade och förbigångna av ett etablissemang som privilegierar alla andra slags invånare på deras bekostnad och som dessutom skuldbelägger dem som "rasister" och ansvariga för de påstådda orättvisor *de andra* sägs vara utsatta för, nu och genom historien. I själva verket är det enligt denna diskurs tvärtom: vita svenskar är utsatta för omvänd rasism och särskilt utsatta är begåvade, självmedvetna och kapabla heterosexuella vita svenska blonda män och kvinnor. I de mest dramatiska versionerna utgör de ett utrotningshotat släkte som håller på att förlora sitt land i det stora folkutbyte som sägs pågå i syfte att ersätta det folk som enligt principen om blod och jord hör hemma i Sverige med andra för Sverige främmande folk, som svarta och/eller muslimer. Granskar vi denna typ av utsagor mot den iakttagbara sociala verkligheten i ljuset av definitionen av rasism som teknologi med dess sex bärande element finner vi att påståendet om omvänd rasism inte håller. Förvisso kan vita svenskar utsättas för förklenande tal där "svennar", "svennebananer" och "vita jävlar" stereotypiseras och tillskrivs inneboende negativa egenskaper (svennar är trista, bleka, snåla, stela, naiva, osociala, fyrkantiga, och inte dansanta), men då rasism inte enbart handlar om tal utan också om ojämlika levnadsvillkor behöver detta "anti-svennetal" ingå som ett led i en samhällsordning där vit svenskhet medför systematiskt sämre livsvillkor än andra slags invånare för att det hela skall kvalificera som "omvänd rasism". Har vita svenskar med svenskklingande namn svårare än andra slags invånare att finna ett arbete som motsvarar deras meriter? Får vita svenskar sämre lön, disponibel inkomst, arbetsvillkor och karriärmöjligheter? Blir de i högre grad hänvisade till lågstatusarbeten, låglöneyrken, socialbidrag och bostadsområden med låg status, sociala problem, polisiär övervakning och eftersatt service? Har vita svenskar lägre förväntad levnadslivslängd? Blir de negativt sär-

behandlade inom vården, nekade att checka in på ett hotell, ifrågasatta vid passkontrollen, nobbade på restauranten? Blir de utsatta för etnisk profilering av polisen, oftare stoppade i kontroller, medför deras vita svenskhet nackdelar i rättsväsendet? Det befintliga forskningsläget tyder på att detta inte är fallet, utan tvärtom: att vit svenskhet och svenskklingande namn ger fördelar. Med Balingsholmsmodellen får vi tillgång till en metod som producerar kunskap om rasism och rasifiering, inklusive rasifierad vithet och svenskvit-het. Sammantaget förstärker det möjligheten att föra en saklig diskussion om rasism, omvänd och i andra former, med hänvisning till empirisk kunskap och därmed ökade utsikter att lösa de sociala problem som rasism skapar.